

Рідкісне фото

Лариса Мірошниченко

УДК 77.041.5:891.161.2.09

“ФОТО НЕ ВИЙШЛО” (З ЕТЮДІВ ПРО ФОТОГРАФІЇ АРХІВУ КОСАЧІВ)

Ідеться про невідомий фотопортрет Лесі Українки – украй невиразний спонтанний знімок. Досліджується питання про місце та час його появи.

Ключові слова: фото, образ, мить, фрагмент.

Larysa Miroschnyenko. “A spoiled picture”: On photographs from the Kosachs’ archive

The article focuses on an unknown photographic portrait of Lesia Ukrayinka, a blurred, spontaneously taken picture of unknown origin. In particular, the author reflects upon the possible date of the photo and the scenery depicted on it.

Key words: photo, image, moment, fragment.

“Фото не вийшло” – цією короткою нероз’ясненою констатацією (за №№160, 209 у “Списку фотографій зі збірки родини Косачів”, складеному сестрами письменниці) означено два знімки¹. Факт інтригує і зворушує: у великому, розмаїтому сімейному фотозібранні, виявляється, сестри Лесі Українки везли за кордон ще й цілком недосконалі фотознімки. Припустимо, що в Києві Косачі захопили їх у неймовірній поспішності перед виїздом з України. Однак, як бачимо, світлини, що “не вийшли”, і надалі дбайливо зберігалися в цьому архіві (ще й обліковані у “Списку...”). Вочевидь, ці знімки були серед інших також дуже дорогими для берегинь родинного фотозібрання.

І ось в одній із добірок фотографій, переданих зі США племінницею Лесі Українки

¹ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (далі в тексті ІЛ). – Ф. 107. – Од. зб. 159.

Ольгою Сергіїв до відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, надійшов, схоже, саме такий знімок: з невиразним, “розмитим” портретним зображенням (ІЛ. – Ф. 2. – Од. зб. 1746). Хоча й, без жодного сумніву, одразу впізнаємо на фотографії Лесю Українку. Знімок наскільки технічно недосконалий, настільки ж і рідкісний: на ньому зупинено живу, інформативно-психологічну мить буття, що завдяки фотографуванню отримала “несподівану та разючу кадрову рамку” [2, 158]. Таких спонтанних фотопортретів письменниці збереглося дуже мало. Бо майже всі її фотографічні зображення так чи так пов’язані з позуванням.

Косачі берегли це невідоме фото, безумовно, як носія одного з найдорожчих родинних образів. Хоч і вкрай недосконале, воно володіє тією ж магічною силою, що й будь-яка з фотографій. Фотообрази, як пише Сьюзен Зонтаґ, “збільшують реальність, що нібито скорочується, спустошується, гине й відходить у далечінь. Ніхто не може володіти реальністю, зате можна володіти образами (і бути одержимими ними) <...>” [2, 153].

Доречно тут зауважити, що й картина художника (а саме портрет із природи, який є, власне, інтерпретацією митця) – також образ. Та почуття, які викликають такі живописні образи, суттєво різняться з тими, які ми переживаємо, дивлячись на фотопортрет. Адже завжди усвідомлюємо, що фотографія – це живий слід, скопійований з дійсності. Вона ніколи не стає чимось меншим за реєстрацію еманції (витікання) світлових хвиль, відображених об’єктом; фото, сказати б, – це його матеріальний залишок, яким не може бути жодна картина [2, 144]. Ось чому магічний своєю реальною правдою фотографічний образ стає для нас певною мірою сакральним.

Із цього приводу С. Зонтаґ слушно розмірковує: “З двох фантазійних альтернатив, – скажімо, Гольбейн Молодший прожив досить довго, щоб намалювати Шекспіра, або прототип фотоапарата винайдено досить давно, щоб сфотографувати його, – більшість шекспіроманів обрали б фотографію. І не тільки тому, що вона, можливо, показала б, яким насправді був Шекспір, бо навіть якби ця гіпотетична фотографія вицвіла і втратила чіткість зображення, була повита коричневими тінями, ми б, напевне, однаково віддали перевагу їй, а не ще одному полотну славетного Гольбейна. Фотографія Шекспіра була б аналогом цвяха з хреста, на якому розіп’яли Ісуса” [2, 144].

Отож маємо ще один невідомий і вкрай нечіткий фотопортрет Лесі Українки. Наша спроба увиразнити “розмите” зображення шляхом комп’ютерної обробки не мала успіху. Одразу помітні втрати: коли окремі деталі на фото світлішають, стають чіткішими, то інші, ледь помітні (і, може, не менш важливі) зникають зовсім у суцільній чорноті. Тому лишаємо зображення недоторканим. Затє ще пильніше і якомога довше вдивляємося в розпливчатий, туманний знімок.

У якусь мить такого заглибленого погляду з портрета проступило усмінене обличчя. Стримано усміхаються розімкнені губи, відкривши добре помітний проміжок між зубами; усміхаються у спійманому русі пронизливо блискучі очі (у них угадується, як свідчили очевидці, гостра блакитна яскравість очей Лесі Українки в останні роки життя); як здалося, зафіксовано цю легку посмішку і в рухливому підборідді. Світлина ніби стверджує присутність під час цього спонтанного фотографування якогось приємного товариства. Та з цього гурту несподівано, без підготовки апарат вихопив лише один жвавий жіночий образ у темній сукні. І за цим фотографічним посміхом (таких портретів у сімейному архіві практично немає) спадають на думку численні жарти, веселі критичні самооцінки, сила-силенна гострих, дотепних зауваг, якими пересипані епістолярні тексти Лесі Українки, численні спогади про неї та її родину.

Коли й де могло статися це фотографування? Найімовірніше, що портрет належить до останніх років життя письменниці. Зіставлення з відомими фотознімками цього періоду – худорляве обличчя, чорна сукня й особливо зачіска без проділу – схиляють до думки, що знімок зроблено в Єгипті. Першою підказкою став суто єгипетський орнамент рослинного мотиву, який

чітко проглядається на фото в одній із дверних рам ліворуч від постаті, на рівні плечей [див: 1, 66]. До речі, письменниця писала в листі до матері від 3 січня 1910 р. з Гелуана (санаторій “Континенталь”) про будинок пансіону “типу багатих арабських домів, <...>” з многими верандами, кольоровими шкельцями в вікнах” [6, 298]. Схоже, що знімок зроблено на веранді гелуанського санаторію. Але котрого – “Континенталь” чи “Віллі Тевфік”?

Із цим фотопортретом передусім перегукується давно відоме єгипетське групове фото, на якому серед співмешканців санаторію “Континенталь” сидить у чорній сукні Леся Українка (з дуже подібною, як на невідомому знімку, зачіскою). Світлина передана до Інституту літератури ще 1954 року Миколою Охріменком (на цьому фото він, підліток, сидить поруч зі своєю вчителькою Ларисою Петрівною) (ІЛ. – Ф. 2. – Од. зб. 1511). Власник атрибутував знімок: “Гелуан, готель-вілла “Continental”, орендар д-р Рабінович. Зима 1909–1910 рр.”; тут же на цьому груповому знімку бачимо ще й дорослих учнів Лесі Українки: матеріальні нестатки змушували письменницю заробляти на лікування репетиторством з іноземних мов, переважно з французької, та перекладами ділових паперів. 2 квітня 1910 р. Лариса Петрівна разом з Охріменками переїхала до пансіону “Вілла Тевфік”. За свідченням М. Охріменка, заняття братів-гімназистів (Миколи та його брата Дмитра) у Лариси Петрівни тривали в цьому санаторії тільки до 24 квітня 1910 р., бо 29 квітня вони поїхали додому, у Ялту, попрощавшись із нею назавжди [5, 349].

У рамці невідомого фотопортрета опинилося кілька нечітких деталей тих предметів, поблизу яких перебувала в момент фотографування письменниця. Чи не повторяться ці фрагменти (значно виразніше) на іншій, чудовій за чіткістю та енергетичним наповненням єгипетській груповій фотографії, на якій бачимо образ Лесі Українки, котра разом зі своїми учнями та іншими співмешканцями санаторію позує для фото? Останню репродукцію цієї світлини вміщено 2004 року у збірнику “Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка)” й атрибутовано: “Вілла Тевфік, 1912 р.” [3, 429]. Велика група співмешканців санаторію (як видно на знімку з певної атрибутики) ретельно готувалася до фотографування, люди зосереджено позують перед апаратом. “Добрі люди”, з якими, за словами Лесі Українки, вона “трохи засиджувалася” “то за балачками, то за якою-небудь грою знічев’я” [6, 300], розмістилися на сходах парадного входу пансіону, обрамленого білими колонами. Ці колони зафіксувала ще одна репродукція з єгипетської художньої листівки, де зображено санаторій з білою назвою на карнизі двоповерхового будинку: “Hotel Villacontinental” [4, 139]. Отже, знову йдеться про санаторій “Континенталь”. А час появи цієї фотографії, на якій також зображені підлітки Охріменки, міг бути тільки до

“незабутнього прощального вечора 29 квітня 1910 року”, коли вони поїхали з Гелуана [5, 366].

І, нарешті, один загадковий, дуже нечіткий фрагмент на невідомому фотопортреті Лесі Українки повторився в надзвичайно виразній формі на цьому груповому фото. У нижньому лівому куті на портреті зафіксовано деталь із п'яти білих зігнутих і зібраних до купи смуг якогось предмета – чи то великих китиць хустки, чи бильця меблів (сплєтених зі світлих лозин). Як виявилось, цю деталь неважко помітити на згадуваній груповій фотографії, якраз у безпосередній близькості від Лесі Українки. Вона, у чорній сукні, обкутана хутряною шалькою разом з Марією Антонівною Охріменко, матір'ю Дмитра та Миколи, спирається на спинку невеликого плетеного з білої лози дивана, на якому розмістилося троє інших людей. Якраз на рівні пояса на тлі темної сукні Лариси Петрівни виразно проглядається той самий фрагмент білого плетеного з лози бильця.

Тепер немає сумнівів у тому, що невідоме фото Лесі Українки зроблено саме в санаторії “Континенталь” у часі від січня до 2 квітня 1910 р.

“Назустріч нам встає жінка середніх літ, худорлява, в скромному чорному вбранні, на одній руці рукавичка з обрізаними кінчиками для пальців. Вона привітно посміхається і йде нам назустріч, злегка прихрамуючи. Я допитливо вдивляюся в її обличчя, в приємну посмішку, в добрі, дещо сумні очі <...>”, – такою пригадував Микола Охріменко свою вчительку там, у Гелуані, “оживляючи” спогади дитячими щоденниковими записами, які вів тоді в Єгипті [5, 345].

Немов би списував словами, увиразнюючи невідомий фотопортрет, що “не вийшов”...

ЛІТЕРАТУРА

1. *Египет*: Архитектура. Скульптура. Живопись / Текст и таблицы арх. В. Н. Владимиров. Под. ред. акад. М. Я. Гинзбурга. – М.: Изд-во Академии архитектуры СССР, 1944. – 68 с.
2. *Зонтик С.* Про фотографію. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 189 с.
3. *Лариса* Петрівна Косач-Квітка (Лєся Українка): Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія / Автор проекту, вступної статті і коментаря Т. Скрипка. – Нью-Йорк; К.: Факт, 2004. – 448 с.
4. *Лєся Українка*: Сюжети з життя в ілюстраціях і документах: Фотокнига. – К.: Спалах, 2001. – 168 с.
5. *Спогади* про Лєсю Українку. – К.: Дніпро, 1971. – 484 с.
6. *Українка Лєся*. Збір. тв.: У 12 т. – К.: Наук. думка, 1979. – Т. 12. – 696 с.

Отримано 15 листопада 2011 р.

м. Київ

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України Черкаська обласна державна адміністрація Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького Осередок Наукового товариства Шевченка в Черкасах

Кафедра української літератури і компаративістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького **19-20 квітня 2012 року** проводить третю Всеукраїнську науково-практичну конференцію **“Українська література в контексті світової: теоретичний, історичний, методичний та перекладацький аспекти”**.

До розгляду надається найширше коло проблем у контексті визначеної теми.

Планується видрук збірника праць конференції. Вартість друку однієї сторінки — 15 грн. Статті докторів наук друкуються **безплатно**.

Заявки на участь у конференції подавати до **20 березня 2012 року** на адресу: 18031, м. Черкаси-31, бульвар Т. Шевченка, 81, Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького, кафедра української літератури і компаративістики. Завідувачу. Контактний телефон – (0472) 35-53-95. E-mail kaflit@ukr.net.

Запрошення на конференцію надсилаємо **лише на електронну адресу**.